

СИНТАКТИЧНИ И СЕМАНТИЧНИ СПЕЦИФИКИ В УПОТРЕБАТА НА ПАСИВ В ИЗКАЗВАНИЯ НА ДЕЦА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ (3 – 6 г.)

Марина Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SYNTACTIC AND SEMANTIC SPECIFICS OF THE USE OF PASSIVE VOICE IN UTTERANCES OF PRESCHOOL CHILDREN (3 – 6)

Marina Dimitrova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The article regards the relationship between syntax and semantics in the acquisition of Bulgarian as a first language. The empirical data stem from the spontaneous speech of four monolingual Bulgarian children in preschool age (3 – 6). Some researchers point out that semantics have a leading role in language development. In order to be able to position a word in the sentence structure, children use its function in the utterance to navigate its place following the standard word-order model Subject – Verb – Object (SVO). A change in the word order might cause confusion and delayed acquisition of the OVS word-order model, which is typical of passive sentences.

The current research has the objective to reveal whether Bulgarian preschool children can adequately use (and understand) passive constructions and to what degree these constructions deviate from standard language norms.

Keywords: syntax, semantics, child speech, first language acquisition, passive voice

Вродено срещу придобито – теоретични подходи

Детското вербално развитие е многофакторен и многоаспектен процес. Заобикалящата среда има значима формираща роля в когнитивното, вербалното и социалното развитие и адаптация на детето. Дали обаче изцяло средата има определяща роля в усвояването на езика, или са налични вродени знания, които управляват този процес?

За представителите на формализма вроденият „механизъм за усвояване на езика“ има основна роля в детското езиково развитие, а за главен ориентир служат синтактичните конструкции. Конструктивистите приемат, че преди да усвои езика, детето

трябва да измине дълъг познавателен път, който служи за основа на вербалното развитие, докато функционалистите поставят на преден план общуването като предпоставка за език и намират аргументи още в довербалния етап от детското развитие. В търсене на отговори различните теоретични направления отреждат водеща роля или на синтаксиса, или на семантиката. Синтаксис и семантика обаче се развиват паралелно и аргументация за това може да бъде търсена в наличието на пасивни форми в изказванията на децата в предучилищна възраст.

Някои изследователи смятат, че пасивни употреби се откриват в по-късен етап от детското вербално развитие (около 5-годишна възраст), тъй като семантико-синтактичните връзки са по-трудни за усвояване. Такъв е експериментът на С. Кърби (Kirby/Кърби: 2010), който цели да провери способността за разбиране на пасивни изказвания на деца между 3 – 5 г. Статистически уменията на децата да разберат пасивните изказвания нараства с възрастта и резултатите от този експеримент са съвсем очаквани. До голяма степен обаче именно заобикалящата среда има ключова роля в детското езиково развитие, и по-конкретно „входните езикови данни“. Пасивни изказвания сравнително рядко се използват в речта, насочена към деца, но не липсват напълно, следователно, ако пасивни форми присъстват в детските изказвания, това означава, че тези езикови форми са и разбирани.

Някои изследователи определят езиковата семантика като водеща. Предложената от Н. Чомски универсална граматика търпи критики през годините именно защото разглежда заобикалящата детето езикова среда не като формираща, а само като ориентираща. Разглеждането на семантиката като водеща поражда множество интересни теории. Техният недостатък обаче е, че езиковите форми остават на заден план за сметка на значенията. Една от тези теории е т.нар. „синтаксис на действието“ на Дж. Брунър, който твърди, че действията, които децата извършват заедно с възрастните в довербалния период от развитието, им помагат да сегментират и групират концептуално явленията. Оттласквайки се от падежната граматика на Филмор, изследователят поставя в основата на детското вербално развитие изграждането на понятията за агент, действие, реципиент и др. Други учени също се опират на предложената от Брунър сегментация на действието и раз-

делят обектите на групи, които децата могат да анализират в процеса на действие, като приемат, че според това – дали един аргумент изпълнява ролята на агент, инструмент, обект и др., впоследствие получава своята позиция в аргументната структура според семантиката на предиката. Подобно становище застъпва Е. Кларк (Clark/Кларк 1973), която приема, че съществуват универсални семантични категории, които се откриват в рамките на всички езици (като пространствените категории). Това твърдение проверява М. Бауърман в едно от своите изследвания, като прави паралел между няколко езика и напълно отхвърля теорията на Кларк (Bowerman/Бауърман 1989).

Друга теория, изтъкваща водещата роля на семантиката, е семантичният буутстрапинг (semantic bootstrapping)¹ на С. Пинкър (Pinker/Пинкър 1984). Авторът твърди, че децата се опират на изградените познания за SVO модела, за да попълнят информационните липси при усвояване на нова дума според функцията, която тя изпълнява в изказването – дали е агент, действие, обект и др. Пинкър разделя изреченските структури по синтактико-семантичното им свързване на „канонични“ (SVO) и „неканонични“ (OVS), като определя „неканоничните“ като по-трудно усвоими. Това свое твърдение ученият аргументира с „кръстосване“ на семантико-синтактичните връзки, което довежда до неразбиране, грешки в усвояването на „неканоничните“ езикови форми и трудности в определянето на семантичните функции на думите в изказването. В свое изследване М. Бауърман (Bowerman/Бауърман 1990) проверява дали децата изпитват затруднения със семантико-синтактичните свързвания в OVS конструкциите. Тя го провежда върху събраните езикови данни от двете си дъщери (Ева и Кристи), като проследява вербалното им развитие. Резултатите от това изследване изненадващо показват, че по-голям процент от допусканияте грешки се откриват в „каноничните“, а не в „неканоничните“ конструкции в речта на децата. Бауърман подчертава, че доколкото

¹ Семантичният буутстрапинг (semantic bootstrapping) е лингвистична теория в изследването на развитието на детската реч, предложена от С. Пинкър, според която процесът на усвояване на синтактичните категории е подпомогнат от семантичните значения и свойства на думите.

„каноничните“ и „неканоничните“ модели биват усвоявани едновременно и паралелно, от основно значение за детското вербално развитие са именно „входните езикови данни“. Пасивът е една от тези форми, в които агентът не съвпада с глаголният субект, а обектът на действието е изнесен в субектна позиция.

Експериментално изследване на пасивни конструкции

Настоящото изследване е пилотно проучване, целящо да провери дали са налични пасивни форми в свободната продукция на деца в предучилищна възраст (3 – 5 г.) и какви са семантичните и синтактичните специфики на тези употреби. За целта е необходимо да бъдат извършени наблюдения над това – дали пасивни форми се срещат в продукцията на всички деца, или появата им е строго индивидуално явление – резултат от средата и качеството на входните езикови данни; дали са налични грешки в употребите на пасивни форми и дали с възрастта се увеличава броят на пасивните употреби.

Примерите са ексцерпирани от 4 записа с различна продължителност, като общото им времетраене е около 100 минути. В експеримента участват 4 деца на възраст между 3;0² г. и 5;5 г. като записите са направени на територията на детското заведение, в което те се обучават – частна детска градина в град Варна. Участниците са представени чрез инициали – Д., С., А. и М., а тримата възрастни, които разговарят с тях, са маркирани като В, В2 и В3. И четирите деца са етнически българчета, които усвояват българския език като първи. От записите са ексцерпирани общо 14 пасивни употреби, като някои от децата участват в повече от един запис, а продължителността на записите и броят на употребите на всяко дете са, както следва:

Д. – момче, 3;0 г. (продължителност – 12 мин. 54 сек. + 25 мин. 41 сек.) – 5 употреби;

С. – момиче, 3;2 г. (продължителност – 49 мин. 37 сек. + 25 мин. 41 сек.) – 2 употреби;

² В психолингвистичната литература е прието възрастта на изследваните деца да бъде отбелязвана в години и месеци (както следва – 3;0 – три години и нула месеца, 5;5 – 5 години и 5 месеца и т.н.), тъй като детското речево развитие, а и не само, е изключително интензивно и месеците са от значение.

А. – момче, 4;2 г. (продължителност – 14 мин. 16 сек. + 49 мин. 37 сек. + 25 мин. 41 сек.) – 6 употреби;

М. – момиче, 5;5 г. (продължителност 25 мин. 41 сек.) – 1 употреба;

Експериментът е проведен през месец август 2019 г., като родителите на четирите деца са дали своето информирано съгласие.

Преди да се пристъпи към анализ на резултатите от експеримента обаче, първо е необходимо тук да се уточни какво ще бъде възприето като пасивна форма, предвид дискусиите по въпроса в българската лингвистична традиция. Някои изследователи като С. Стоянов, И. Куцаров и др. приемат, че пасивът в българския език се ограничава само до употребата на причастните форми. В тази работа обаче ще бъде използвана класификацията за пасив, дадена от Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 237), която включва причастни форми (минало страдателно причастие), възвратни форми, желателни пасивни конструкции и модален пасив.

Според класификацията на Р. Ницолова в рамките на направените записи са открити 14 употреби на пасивни форми в речта на записаните деца и техните разновидности са, както следва:

10 причастнопасивни – счупено (4 бр. към които спада и формата счупени), счупено е, скъсано, спукан, спукано, съборено, отворена;

2 възратнопасивни – счупи се, изцапала се е;

1 модален пасив – се слагаше (две последователни употреби с въпросителните местоимения как и къде);

1 неясна – има цапано.

Всички изследвани деца са употребили пасивни форми, като някои от тях използват повече от една форма. По тази причина ще бъде разгледана и анализирана продукцията им индивидуално по възраст във възходящ ред.

Пасивни форми в продукцията на Д. (на 3;0 г.).

Д. участва в два от направените записи с обща продължителност от около 40 мин. Въпреки че е най-малкият участник, той се оказва най-продуктивният. В рамките на по-краткия от двата записа (12 мин.), той направи четири от общо петте свои пасивни изказвания. В употребата си на пасив Д. се придържа към причастните форми.

В две от изказванията му (примери 1 и 2) субектът е изразен чрез лично местоимение, което получава семантична роля пациент:

1. Д: А, балон.

В: Балон?

Д: Да.

В: Можем... хайде да си играем с него тогава.

Д: Ма, **той е спукан**.

2. В: А, виж цветето! Видя ли го?

Д: **То е съборено**.

В диалогичното единство субектът често може да бъде пропуснат, което е характерно за българския като Pro-drop език. Такъв е случаят и при следващите две пасивни употреби на Д. в примери 3 и 4. Референтът на детските изказвания фигурира като топик в изказванията на възрастния. Детето в резултат на това се фокусира върху новата информация.

3. В: Вратата.

Д: Д/в/³.

В: Д/в/.

Д: **Отворена**.

4. В: Ето, заповядай, молив.

Д: Ма той не...

В: Какво му е на молива?

Д: **Счупен е**.

В примери 3 и 4 субектът на изказването е пропуснат, но наличното съгласуване подсказва, че референтът получава семантичната роля пациент. Във формата „счупен е“ обаче прави впечатление, че спомагателният глагол „съм“ е в позиция, следваща причастието. Това се дължи именно на пропускането на субекта.

Такава е ситуацията и в пример 5:

5. Д: Виж, **счупено е**.

В2: Да, счупено е, ау!

Д: На Шашу е = На Сашо е.

³ Тук в записа гласната „а“ в „да“ е силно редуцирана.

Тук референтът не е вербално изразен. Причината за това е, че двамата участници са фокусирали вниманието си върху него.

В последните три примера пасивите могат да бъдат разглеждани и като атрибутиви, част от съставно именно сказуемо. За това допринася изпускането на глаголният субект.

В рамките на изказванията на Д. не се откриват отклонения нито в синтактичната структура (в изказванията с изразен субект той получава семантична роля пациенс, а в изказванията с неизразен субект спомагателният глагол следва причастната форма), нито се наблюдават отклонения в приписването на семантичните роли. Референтите на изказванията с пасивни предикати е логично да заемат субектна позиция.

Пасивни форми в продукцията на С. (на 3;2 г.)

С. участва в два записа с обща продължителност от 75 минути, но като цяло броят на нейните изказвания, пасивни и активни, е сравнително малък. Въпреки това са налични две пасивни употреби. Продукцията на С. се отличава с това, че в нея присъстват причастна и възвратна пасивна форма.

И при С. употребата на причастната форма (в пример 6) граничи с атрибутивна употреба, поради отсъстващия в субектната позиция референт. За това допринася и въпросителното местоимение „какво“ в изказването на възрастния. Въпреки това наличието на референта в предходното изказване на възрастния насочва към това, че употребата е по-скоро пасивна:

6. ВЗ: Това какво е, С. ?
С: *Напишано*. = Написано.

В изказването на С., съдържащо възвратна форма на пасив (пример 7), субектът отново е изпуснат:

7. В: С. счупи? О, счупени клеци!
С: *Счупи се*.

Интересното в този пример е, че възрастният в изказването си посочва вършителя на действието, след това атрибутивно използва пасивна форма, а С. избира възвратен пасив, за да опише „събитието“.

И в двата примера (6 и 7) референтът присъства в предходно изказване и изпускането му е съвсем приемливо. В пример 6 атрибуцията обаче затруднява определянето на семантичната роля на субекта, докато в пример 7, понеже субектът е неодоушевен, се отхвърля вероятността това да е рефлексив, следователно той получава семантичната роля пациенс.

В речта на С. също не се откриват отклонения в синтактико-семантичните пасивни свързвания. Единствено прави впечатление силната конкуренция с атрибутивна употреба на причастните пасиви.

Пасивни форми в продукцията на А (на 4;2 г.)

С участието на А. са направени три от записите с обща продължителност около 90 мин. Най-голям брой от пасивните употреби в рамките на експеримента са продуцирани от него – общо 7 на брой. Спрямо останалите участници обаче А. се отличава с по-неясна артикулация. По тази причина в пример 8 пасивната форма би могла да се тълкува и като причастен, и като възвратен пасив.

8. В: Ето ти моливче. Заповядай!

А: Това е к...

В: Какво му е на моливчето?

А: *Късау*. Дай дуго товааа товаа няма нищо. = *Скъсало се е/скъсано е*. Дай друго, това няма нищо.

В: Ми това моливче?

А: Да, има.

Пропуснатият субект още повече затруднява определянето на вида пасив (причастен или възвратен). Изказването може да бъде разтълкувано по два начина:

1) Моливчето е скъсано. – причастна форма.

2) Моливчето се е скъсало. – възвратен пасив в минало неопределено време.

Неслучайно това изказване предизвиква интерес, понеже, както и при Д., в речта на А. се откриват единствено причастни пасивни форми. Три от тях са с изразен субект.

В пример 11 изречението е безлично – мястото на субекта в пасивното изречение е заето от локатив:

9. В: Ето моливче.
А: Миси. Аз искам... **Това чупено** = Мерси. Аз искам... **Това е счупено**.
В: Счупено ли е?
А: Ииж, ииж, объка се, госпожо = Виж, виж, обърка се, госпожо.
10. В: Bravo, тебеширът е намерен. Прибери го, моля. Благодаря. А това?
А: **Това е късано = Това е скъсано**.
11. В: На две. Така. Добре.
А: У, ту' има. Може ли мий тука? **Тук има цапано** = У, тук има... може ли да измия тука? **Тук има изцапано**.
В: Тук има изца... Да. Добре. Сега веднага ще ти дам кърпичка.

В изказванията на А. се наблюдава динамика, тъй като в някои от случаите спомагателният глагол „съм“ се изпуска (примери 8, 9 и 10), а в 11 е изцяло заменен с глагола „има“, вероятно поради сходната екзистенциална семантика на двата глагола.

В безсубектните пасивни изказвания на А. отново се открива конкуренция с атрибутивна употреба:

12. А: Да. Само това.
В: Какво?
А: **Спукано**.
В: Спукан ли е балона?
13. В: Само двама? Какво е това?
А: **Счупено кйеши**, гохожа. Сашо чупи. = **Счупени клеши**, госпожо, Сашо ги счупи.
В: Сашо счупи? О, счупени клеши!
С: Счупи се.
А: **Клеши чупени = Клешите са счупени**.

В последния пример двете употреби, които се наблюдават, на пръв поглед изглеждат като едно и също изказване с обърнат словоред. При по-внимателно разглеждане се открива, че първото изказване „счупено кйеши“ е резултат от атрибуция, но не е правилно

съгласувано, а във втория случай „клеци чупени“ всъщност се наблюдава пасивен предикат с изпуснат спомагателен глагол „съм“.

Въпреки особеностите в речта на детето не се откриват грешки или нарушаване на семантико-синтактичното свързване. Напротив, способността на детето да перифразира, да разпознава референта, експлицитен или не, както и да използва пасиви атрибутивно, подсказва, че то разбира пасива и умее да се изразява чрез него.

Пасивни форми в продукцията на М. (на 5;5 г.)

В речта на М. бе открита само една форма на пасив, но тя заслужава специално внимание. М. я употребява два пъти последователно с въпросително местоимение в субектна позиция.

14. М: Виж... ли (*виждаш ли*) с една дупка и така... **Как се слагаше? Къде се слагаше?**

А: Нашам. = Насам.

Субектът, който тук не е изразен (*как се слагаше (това)/ къде се слагаше (това)*), получава семантичната роля тема, а предикатът е употребен в модален пасив в минало несвършено време.

Обобщение и изводи

С израстването си децата усвояват по-сложни концепции – за време, за последователност, обобщение и т.н., но това, което е от значение за формирането им, е средата и в частност входните езикови данни, които имат роля не само във вербалното развитие, но допринасят и за познавателното развитие на децата. Разликите в подбора и изразяването на пасивните форми при наблюдаваните участници са резултат именно от езиковата информация, до която те имат достъп. И четирите деца разбират и използват адекватно пасивните форми, следователно връзките между синтаксис и семантика не биват нарушени.

Получените резултати никак не са изненадващи, тъй като пасивни конструкции са регистрирани и в по-ранна възраст. За това свидетелства изследване на Ю. Стоянова (Стоянова/Stoyanova 2020), което разглежда залоговите значения в ранните детски изказвания. Авторката обръща специално внимание на пасивните конструкции и получените резултати не са по-различни от направените тук наблюдения. Още в ранна възраст (1;7 – 3;0) в рамките

на детските изказвания се откриват възвратнострадателни, при-
частнострадателни форми, както и атрибутивна употреба на па-
сивите. Това още веднъж потвърждава тезата, че синтаксис и
семантика се усвояват едновременно и паралелно, без доминация
на един или друг елемент в синтактико-семантичното свързване,
а определящи за изграждането им са входните езикови данни,
които детето получава в рамките на езиковото си развитие.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bowerman/Бауърман 1989:** Learning a semantic system. What role do cognitive predispositions play? // *The teachability of language*. M. L. Rice and R. L. Schiefelbusch (eds.), Baltimore: Paul H. Brookes, 1989, 133 – 169.
- Bowerman/Бауърман 1990:** Bowerman, M. *Mapping thematic roles onto syntactic functions: are children helped by innate linking rules*. // *Linguistics*, 1990, 28, 1253 – 1289.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998:** Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон, 1998. [Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik. Fonetika. Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis*. Sofia: Petar Beron, 1998.]
- Clark/Кларк 1973:** Clark, E. V. What’s in a word? On the child’s acquisition of semantics in his first language. // *Cognitive development and the acquisition of language*. New York: Academic Press T. E. Moore (ed.), 1973, 65 – 110.
- Kirby/Кърби 2010:** Kirby, S. Passives in first language acquisition: what causes the delay? // University of Pennsylvania: *Working papers in linguistics*, 2010, vol. 16, Issue 1, Proceedings of the Annual Penn Linguistics Colloquium, article 13, 3-19-2010, <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1106&context=rwp1>, 12 януари 2021.
- Ницолова/Nitsolova 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика: Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika: Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2008.]
- Pinker/Пинкър 1984:** Pinker, S. *Language learnability and language development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Стоянова/Stoyanova 2020:** Стоянова, Ю. Залогови значения в ранните детски изказвания и абстрактното понятие ‘субект’ на изречението. // *Съпоставително езикознание*, 2020, кн. 3, 84 – 100. [Stoyanova, Yu. Zalogovi znacheniya v rannite detski izkazvaniya i abstraktnoto ponyatie ‘subekt’ na izrechenieto. // *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2020, kn. 3, 83 – 100.]